

Tema 6

INSTITUCIONS I RELACIONS ECONÒMIQUES. EL MERCAT I EL TREBALL

Quan més treballe
és quan no treballe.
Si no treballara,
la vida deixaria d'interessar-me
(Joan Miró)

Al buscar el seu propi interés,
l'home sovint afavorix el de la societat
millor que quan realment desitja fer-ho.
(A. Smith)

En tota societat, els individus que viuen junts ha de satisfer una sèrie de necessitats bàsiques per a sobreviure; a elles hauríem d'afegir les necessitats lligades a estes primeres i després les secundàries. Per a satisfer tals necessitats, les societats generen determinades formes d'organització i entren en determinades formes de relació, que situen els individus en determinada posició d'accés als recursos. Açò, al seu torn, dóna lloc a una desigualtat bàsica; però que en les societats es manifesta de maneres diferents i que al mateix temps afronten també de diferent manera (caritat, filantropia, servicis socials, etc.).

A eixa activitat orientada a la supervivència la denominem “treball”. El treball és un dels elements centrals de la vida de les persones. El seu abast és divers, arribant a configurar la identitat de les persones i promovent agrupacions i accions de caràcter col·lectiu.

En relació amb això, veurem en este tema com els significats i la naturalesa del treball depenen del sistema econòmic i l'estructura social en què es donen i repartix este. En el nostre cas és el sistema capitalista industrial, en el que la força de treball és una mercaderia que es ven i compra a un preu en un mercat que és global.

CONTINGUTS

1. Introducció: economia i societat
2. Treball: organització i relacions laborals
3. El sistema econòmic
4. Canvis laborals i productius en el capitalisme contemporani
5. Actors socials: els sindicats

OBJECTIUS

- Entendre les implicacions del treball en la vida de les persones en el context actual
  - Diferenciar entre treball i ocupació
  - Relacionar la valoració (ethos) del treball amb el sistema social
  - Conèixer els principals canvis en el món del treball en diferents àmbits i aspectes
- Estar sensibilitzat davant les repercussions dels canvis anterior per a les persones
- Conèixer les respostes davant de les problemàtiques del treball
  - Familiaritzar-se amb la dimensió econòmica de la globalització

1. INTRODUCCIÓ: ECONOMIA i SOCIETAT

En un poble de la costa mexicana, un paísà està, mig endormiscat, junt amb el mar. Un turista nord-americà se li acosta i entaulen conversació.

El turista li pregunta:

—I vosté, a què es dedica? En què treballa?"

El mexicà respon:

—Sóc pescador".

—Vaja, puix ha de ser un treball molt dur! Treballarà vosté moltes hores".

—Sí, moltes hores", replica el mexicà.

—"Quantes hores treballa vosté al dia?"

—"Bueno, treballe tres o quatre horetetes".

—"Doncs no em pareix que siguen moltes. I què fa vosté la resta del temps?"

—"Vaja. M'alce tard. Treballe tres o quatre horetetes, jugue un estona amb els meus fills, dorm la sesta amb la meua dona i després, a poqueta nit, isc amb els amics a prendre unes cerveses i a tocar la guitarra".

El turista nord-americà reacciona immediatament de forma irada i respon:

—"Però home, com és vosté així?"

—"Què vol dir?"

—"Per què no treballa vosté més hores?"

—"I per a què?", respon el mexicà.

—"Perquè així al cap d'un parell d'anys podria comprar un barco més gran".

—"I per a què?"

—"Perquè un temps després podria muntar una factoria en este poble".

—"I per a què?"

—"Perquè després podria obrir una oficina en el districte federal".

—"I per a què?"

—"Perquè més avant muntaria delegacions als Estats Units i a Europa".

—"I per a què?"

—"Perquè les accions de la seua empresa cotitzarien en borsa i vosté es faria immensament ric".

—"I per a què?"

—"Doncs per a poder jubilar-se tranquil·lament, vindre ací, alçar-se tard, jugar un estona amb els seus néts, dormir la sesta amb la seua dona i eixir a poqueta nit a prendre's unes cerveses i a tocar la guitarra amb els amics".

* Llegiu i comenteu aquest text en classe.

Tots els sers humans depenen d'un sistema de producció i distribució dels recursos. És alló que anomenen sistema econòmic. El que a la Sociologia li interessa de la economia

són les relacions del sistema econòmic amb altres institucions. De fet en el seu origen, als Estats Units, la Sociologia estava integrada en la comunitat dels economistes. No així a Europa en la que els orígens d'esta disciplina són més diversos. No obstant això, les qüestions econòmiques sí que ocupen un lloc central en el pensament dels tres grans clàssics: Marx, Weber i Durkheim. En tot cas l'econòmic no és únicament d'interés per a la ciència econòmica. Són moltes les facetes que tenen implicacions per a les relacions entre els sers humans i el seu lloc en la societat. Una d'elles és el treball.

Abans d'intentar fer-ne una definició, deixem clar que el treball no és només un mitjà de subsistència individual i de reproducció del sistema social, com vam veure en el tema 3; és un dels elements estructurants de la vida social.

El treball no és una activitat individual, sinó col·lectiva que, a més, es dona organitzada, i que posiciona als subjectes en un lloc de l'estructura social. A la condició socioeconòmica que en les societats modernes deriva de la nostra relació o posició respecte de l'activitat productiva la anomenem "classe social". D'elles ens ocuparem en el tema 9. La classe social és segurament una de les manifestacions més palpables de la desigualtat econòmica i de la divisió entre els sers humans, la qual ens afecta vital o moralment quan es manifesta en forma de pobresa i d'exclusió social, tema en què ens centrarem en el seu moment.

El treball i la posició que ens atorga la societat, en quant que no és només una situació individual, sinó una situació compartida per molts altres, genera una mode de pensar comú i una identitat col·lectiva. Estes són de diferent signe, i es poden traslladar a l'acció col·lectiva en moviments socials com l'obrer, que seria el més representatiu dels relacionats amb l'activitat productiva en les societats modernes.

El treball és una activitat aparentment universal, però el seu valor, implicacions, extensió i significats varien amb la cultura i, sobretot, amb el sistema econòmic en què es desenrotllen. En sentit ampli, assenyala Giner (2000: 106) l'econòmic remet al "conjunt d'activitats per mitjà de les quals una col·lectivitat satisfà les seues necessitats producció i consum de béns. La producció i el consum serien dos dels pols de l'activitat econòmica; entre mitges quedaria el de la distribució. Els tres estan conformades pel tipus de sistema econòmic en què es donen. En el nostre cas, hem de parlar d'un sistema econòmic de mercat (o capitalisme), basat en la producció industrial. El capitalisme implica, per tant, una manera de producció, una manera de distribució i una manera de consum diferent del de qualsevol altre sistema econòmic.

La producció és l'element genèticament primari en tot sistema econòmic. Però la producció acaba en el consum, passant per alguna forma de distribució. En les societats desenrotllades vivim en una societat on el consum ha adquirit una dimensió que ultrapassa amb molt a la de qualsevol altra època. De fet moltes vegades es parla

de les societats desenrotllades com a societats de consum (de masses), en este tema ens anem a centrar en la producció, per la seua connexió amb l'activitat laboral, encara que no hem d'oblidar la importància actual del consum com a pràctica social fonamental. Molts béns i servicis han deixat de ser merament funcionals, és a dir, destinats a cobrir necessitats bàsiques, per a convertir-se en senyes d'identitat, distinció i opcions de vida. Per això hi ha els que afirmen que “som el que comprem”.

2. TREBALL: ORGANITZACIÓ I RELACIONS LABORALS

Treball i ocupació

El ser humà, per a sobreviure, necessita procurar-se aliment i abric, i ho fa en grup obtenint els recursos del medi físic en què viu, i per a això se servix d'una sèrie de coneixements i de recursos. Recursos sobre i del medi natural, dels quals se servix i transforma, convertint-los en ferramentes tècniques.

De les tres relacions bàsiques que acabem de mencionar: la relació amb el medi, l'ús de ferramentes i l'organització grupal, ens centrarem en esta última: l'organització social de la producció o del treball. Des dels seus orígens el ser humà en la consecució de la supervivència s'ha repartit el treball. Les divisions del treball en part han estat basades en les habilitats o talents personals dels individus, però sobretot en criteris com l'edat, el gènere, l'ètnia o la classe. A mesura que la societat va creixent en grandària, la divisió o el repartiment del treball va augmentant i es va fent més complexa i especialitzada. I al final més racionalitzada, reflexiva o “científica”. En el capitalisme, la finalitat és l'increment de la productivitat i la reducció de costos del treball.

El treball és una realitat plural. Al llarg de la història de la humanitat, el treball, el seu repartiment i les seues valoracions han anat canviant. Des del treball esclau al treball assalariat, hi ha hagut diverses manifestacions que ens porten a haver de veure el treball segons el sistema econòmic i social que s'exercix. Hui, no obstant això, el treball assalariat monopolitza una visió que tendix a projectar-se tant al passat com al present. Per això qualsevol caracterització serà sempre incompleta o deficient. De totes maneres, per qüestió d'utilitat, usem la que proposa A. Giddens en el seu manual de *Sociologia*:

Pot definir-se [el treball] com l'execució de tasques que suposen un gasto d'esforç mental i físic i que tenen com a objectiu la producció de béns i servicis per a atendre a les necessitats humanes.

Treball designa, en primer lloc, les diverses formes inventades per l'home per a actuar sobre el seu entorn natural i extraure d'ell els mitjans materials de la seua existència social” (M. Godelier, *Diccionario de Antropología*)

* *Compara la definició que dóna Godelier amb l'anterior de Giddens. Quines conclusions extraus?*

En contra de la situació actual, durant gran part de la història humana, el treball assalariat ha ocupat una posició residual. El treball cooperatiu, en el cas del paleolític; l'esclavista, en diversos moments posteriors, i la servitud o el treball per a la unitat domèstica han sigut les formes predominants abans de l'extensió del treball assalariat amb el capitalisme fabril o industrial. En ell es reuneix a grans quantitats de treballadors en un mateix lloc, traient-los de les seues unitats domèstiques o dels xicotets tallers artesanals, pagant-los un salari a canvi de la seua força de treball.

En el present moltes activitats no són considerades com a treball a causa del reduccionisme abans indicat: la identificació de treball amb treball assalariat. Així, el treball domèstic, el treball voluntari, el treball creatiu, l'estudi o certs hobbys o arreglaments domèstics no són considerats en principi com a treball ni com a treballs. Per això, assenyala Santos, “un concepte més rigorós de treball requeriria anar més enllà del treball assalariat per a intentar comprendre tot el conjunt d'activitats que permeten la supervivència material d'una societat. El treball és més que el treball assalariat” (Santos 2005: 342). En definitiva hem de distingir entre treball i ocupació o “treball assalariat”. Del treball assalariat André Gorz (en Santos 2005: 340-341), ens destaca el següents quatre trets:

- es desenrolla en l'esfera pública
- es destina a l'ús d'altres (un valor d'ús per a altres)
- es compra i es ven com una mercaderia
- es realitza en un temps mesurable i buscant els rendiments més alts.

El treball i les seues implicacions socials

El treball, es tinga o se no tinga ell, té implicacions importants en la vida dels sers humans. En primer lloc, és el medi social més estès per a cobrir les nostres necessitats, és a dir, subsistir. No tindre'l o tindre un treball no remunerat o un mal pagat

compromet les oportunitats socials i vitals individuals però també les del grup que depenga d'un; normalment la família.

Així mateix, l'activitat laboral regula els ritmes temporals de la vida social quotidiana. Des dels diaris als anuals. En els diaris alguns parlen dels “tres huits”; huit hores de treball; huit de descans, huit de temps lliure. També els setmanals estan payoutats, i no menys els anuals. Ens referim en este cas als períodes vacacionals i a determinades festes periòdiques. Així la nostra vida (oci inclòs), està organitzada entorn del treball.

Però el treball és també un espai de socialització i de sociabilitat, ja que fa que entrem en contacte i ens relacionem amb iguals, companys, així com amb persones que ocupen una posició jeràrquica inferior o superior a nosaltres. En relació amb açò, en gran manera la posició en l'estructura social depén molt de quin treball es tinga, i en conseqüència els estils de vida i de consum. Finalment, i per assenyalar un aspecte més, el treball que tenim condiciona com ens veuen i valoren els altres i, amb això, de com ens veiem i valorem a nosaltres mateixos. Pensem sinó en les connotacions que tenen diferents treballs i llocs com ser jutge, metge, infermer/a, jornalero, professor d'universitat (o catedràtic), peó, banquer, taxista, músic, empleat de banca, policia, dependent, empleada de llar, llanterner, electricista. En ells la posició social ve donada tant pel salari percebut com pel prestigi que la societat concedeix a eixes ocupacions.

El nostre rol i estatus laboral són elements fonamentals de la nostra identitat personal. Potser ara no tant com fa unes dècades on als xiquets i xiquetes se'ls preguntava “i tu que vols ser”, on el “ser” (de major) es focalitzava en l'ocupació o treball que els agradaria exercir. Açò es deu als canvis recents ocorreguts en el mercat de treball i en l'estructura ocupacional. En tot cas no tindre treball assalariat, encara no estant en una situació econòmicament dramàtica, pot conduir a la pèrdua d'autoestima i a la depressió. Esta situació no és ni de bon tros natural. És resultat de la socialització. Pensem que no treballar, en un altre temps, era l'idea de vida desitjable.

Però com hem dit adés, i ara ens torna a eixir de nou, les valoracions relacionades amb el treball (a les que també es pot referir amb la paraula grega “ethos”) depenen del tipus de societat i sistema econòmic de què es tracte. En una societat com l'actual, on no hi ha treball per a tots tot el temps, (i a més el mateix treball), part d'eixa connexió entre el que som i el que fem (en què treballem) es trenca. En una societat com l'actual el treball ja no és l'element central de la nostra identitat personal. La nostra relació amb el treball es torna sinó confusa, sí ambivalent. En tot cas, en la nostra societat la realització l'esperem més amb l'oci que en el treball. Eixa valoració positiva del treball és d'origen burgés, i ha quedat inclús continguda en el llenguatge. Per exemple, en la paraula “treballador/a” usada com a adjectiu qualificatiu aplicada a

les persones. En general podem dir que la valoració del treball depèn del tipus de societat, de l'estructura social i de qui siga la classe dominant.

El valor del treball

L'etimologia de la paraula "treball" ens remet a una valoració social del treball d'una època històrica concreta. La realitat és que cada cultura i cada època ha valorat el treball de manera diferent, a pesar de en aparença ser una activitat universal. Per exemple, la paraula castellana "treball" prové de la llatina "tripalium" (tres pals), una ferramenta de tortura o un artefacte per a junyir animals de càrrega. Així, després d'això el treball se'ns revela com una càrrega, com a castic o com una maledicció, sancionada inclús per la divinitat ("Guanyaràs el pa amb la suor del teu front"). Este tipus de valoració és pròpia de societats on hi ha el treball esclau. Esta és la valoració del treball predominant en les societats antigues en què hi ha un sistema esclavista, que com més inhumà és, més negativament valora l'activitat productiva. Els treballs més pesats, durs, monòtons i perillosos són assignats als esclaus mentre la resta d'activitats quedaven en mans dels hòmens lliures. En la polis grega qui havia de treballar no sols no era lliure, sinó que tampoc era membre de la societat. La llibertat i ociositat d'uns pocs se sostenia sobre l'exclusió de la majoria. Treballar era ser menys que humà o no poder ser-ho. L'ideal de vida, ens assenyalava Aristòtil, era la "vida contemplativa" (la teoria).

En l'Edat mitjana es va estendre esta valoració de tal manera que la majoria de treballs manuals eren considerats indignes. El treball intel·lectual o l'oci, el no treballar, eren el desitjable. Però el catolicisme, primer, i el protestantisme, després, invertiran eixa valoració, encara que siga per motius morals. El treball és entès com un castic diví, però també és una manera d'espantar la temptació. "Treballa per al que el diable et trobe sempre ocupat quan vinga a temptar-te", Deia Sant Jeroni. L'ociositat, practicada i valorada com l'ideal de vida, per l'aristocràcia comença a ser vista com un element corruptor de l'esperit, com un perill. Esta valoració anticiparà la que s'implantarà i estendrà pràcticament als nostres dies amb la burgesia capitalista.

Eixe nou *ethos* del treball arribarà amb el calvinisme i el protestantisme. El seu ascetisme, unit a la doctrina de la predestinació, amb la consegüent angoixa derivada, provoquen un moviment a la cerca de senyals terrenals de salvació i la promoció de conductes de contenció i diligència. Així, com tant bé ho descriu Max Weber, l'esperit protestant dóna pas a una forma econòmica, el capitalisme, que acabarà generalitzant-se i desconnectant dels seus orígens. Són característiques d'eixe *ethos* burgés del treball els trets següents:

- Exaltació del treball

- Prosperitat social i mode de promoció personal
- Deure moral i obligació social
- Associat a valors com estalvi, laboriositat i puntualitat

Un tipus diferent de “ethos” és el que es reflectix en el fragment del cant miner que hi ha a continuació, un desmai, un dels pals flamencs que es cantaven en el treball. Eixe *ethos* tindria a veure amb els valors d'un grup cultural junt amb les condicions del treball en les mines.

“Maldito sean los dineros que ganamos en las minas. Yo gastármelos prefiero aunque viva en la ruina ... , ay, por si de pronto me muero.” [sic]

En l'evolució de la valoració del treball, Marx radicalitzarà encara més eixe ethos, al considerar el treball com a expressió de l'autèntica naturalesa humana; font d'autorealització plena que, no obstant això, no pot donar-se en un sistema com el capitalista. El sistema capitalista és inhumà i deshumanitzen-te en si mateix. Sotmet a una explotació brutal als treballadors. En eixe sistema econòmic, el treballador queda alienat, atés que està sotmés a un procés d'expropiació de part del que és seu. Només en una societat comunista el treball pot ser la via de l'autorealització humana.

Així, des d'opcions ideològiques oposades, ens trobem amb valoracions positives de l'activitat laboral. El treball es convertix en una norma social. El problema començarà a sorgir amb l'aparició de la desocupació estructural i de períodes de crisi en què les xifres de desocupació es disparen, així com amb l'augment de la inestabilitat i la precarietat laboral. Ja no hi ha treball per a tots ni tampoc que les persones vagen a poder exercir el treball que desitgen ni que sempre vagen a tindre el mateix treball ni que les condicions siguen prou dignes. En este context, és normal que la valoració comence a canviar. Un autor que ha explorat eixos canvis ha sigut el sociòleg nord-americà Richard Sennet, especialment en la seua obra *La corrosió del caràcter*, títol il·lustratiu de com els canvis organitzatius i regulatius afecten la vida personal dels individus, independentment inclús del treball que realitzen. Així assenyala Sennett:

L'ètica del treball és la palestra en la qual la profunditat de l'experiència es veu més desafiada hui en dia. L'ètica del treball, tal com l'entenem correntment, reafirma l'ús autodisciplinat del temps i el valor de la gratificació postergada. Esta disciplina del temps va ser el que va donar forma a la vida d'Enrico i a la dels obrers de l'automòbil en Willow Run i dels forners grecs de Boston. Treballar de valent i esperar, esta fou la seua experiència psicològica de la profunditat. Una ètica del treball com esta depén en part d'unes institucions

prou estables perquè una persona puga practicar la postergació. No obstant això, la gratificació postergada perd el seu valor en un règim amb institucions ràpidament canviants; es torna absurd treballar llarg i dur per a un ocupador que només pensa a liquidar el negoci i mudar-se. (Richard Sennett (1998: 103).

Finalment, cal dir, que en totes les èpoques el treball dels hòmens ha estat millor valorat que els de les dones. I en quant als menors, estos fins fa ben poc treballaven; en les unitats domèstiques, en els tallers artesanals i amb l'arribada de la indústria ho van fer en les mines o en les fàbriques, situació que encara perdura en molts països del món. En les societats desenrotllades es considera el treball infantil com una explotació, prohibint-se per això.

El repartiment dels treballs i del treball

Com hem dit, des de les primeres organitzacions humanes, el treball s'ha repartit o dividit. És a dir, s'ha organitzat socialment, encara que en aparença siga una qüestió tècnica. En les societats de caçadors-recol·lectors les divisions bàsiques eren per gènere i generació. Les dones es dedicaven a les tasques de la criança i la recol·lecció, en la que també col·laboraven els xiquets/es. Els hòmens es dedicaven a les tasques de caça. No sols els que han d'exercir els treballs, sinó també els horaris idonis per a fer-ho són un altre element d'eixe repartiment.

Al llarg de la història de la humanitat la divisió del treball s'ha reforçat i legitimat a través de diferents institucions, siga la legitimació religiosa o la racional. En Plató, per exemple, trobem un dels intents de perpetuar un orde social en virtut de les diferents capacitats de les persones. La societat justa és aquella en què cada un exercix les tasques que millor sap fer, les quals estan vinculades a tipus de naturaleses individuals. Així la societat es dividiria en tres activitats fonamentals. La productiva, realitzada per llauradors, artesans (i comerciants, encara que en principi aquests no produïxen cap bé, permeten que es distribuïska el que es produïx, oferint un servei. La defensiva, als guardians. I la política, que quedaria en mans dels savis o filòsofs.

De tota manera una idea que ens podem portar del pensament platònic és que, a mesura que les societats creixen en grandària, apareixen més funcions a exercir. La divisió del treball se'n va progressivament accentuant. Eixa va ser una de les qüestions centrals d'un dels clàssics de la sociologia, Emile Durkheim. Per a Durkheim, després de l'aparent desintegració dels vincles tradicionals que comportava el treball industrial, emergien uns nous vincles que ell va sintetitzar amb l'expressió "solidaritat orgànica".

De la divisió del treball deriven quasi tots els aspectes relacionats amb les relacions laborals. Des de com es repartix i assignen les tasques fins a la interdependència social general que subjau a la divisió del treball pel fet de viure junts. Quant a les divisions i

critèris són diversos. Així continuem trobant divisions que es fan per gènere, per tradició o herència, a divisions que s'assignen per mèrit i capacitat, o divisions internacionals del treball (ara vivim en una societat global).

Des de finals del segle XIX, l'organització del treball va començar a ser una matèria d'estudi científic (o tècnic) sorgint diferents criteris per a incrementar l'eficiència. El primer d'ells va ser el taylorisme, on un treball és dividit o fragmentat en diferents tasques que són mesures per a ser realitzades en un temps concret per una persona que s'especialitza en elles. A partir d'ací s'han donat i continuen donant intents de millora de l'organització del treball i del rendiment, normalment en relació amb la introducció de noves tecnologies. Després del taylorisme arribaria el fordisme i a continuació noves formes més flexibles i menys jeràrquiques d'organització com el toyotisme, els cercles de qualitat, entre d'altres.

3. EL SISTEMA ECONÒMIC

El sistema econòmic forma part del sistema social total, i a mesura que la societat es fa més complexa cada sistema es va fent més autònom de la resta. Quan parlem de sistema econòmic ens referim la forma i organització de la producció, així com a la distribució i consum del que es produïx. Açò és, el sistema econòmic és la manera en què una societat o col·lectivitat s'organitza per a satisfer les seues necessitats. L'actual sistema econòmic, per a la majoria de països és el capitalisme, encara que este ocupa menys espais en les societats en desenrotllament que en les desenrotllades.

Els dos fragments següents són un exemple de la manifestació de la mentalitat capitalista, la qual alguns consideren com una mentalitat natural de tot el ser humà.

*

Dwight Morrow, ambaixador nord-americà a Mèxic, [...] va comprar per dos dòlars una cadira feta a mà per un peó mexicà. Llavors li va preguntar que quant li cobraria per 10 cadires exactament iguals, i el peó li va contestar que 25 dòlars. Quan Morrow va expressar la seua sorpresa per este augment en el preu de la venda en quantitat, l'home li va explicar que trobaria molt avorrit construir nou cadires iguals a aquella.

**

El antropòleg nord-americà R. Linton conta com va adquirir una vegada d'un mercader natiu en Tananarive una peça de ràfia, fixant per ella un preu quasi la quarta part major del que qualsevol natiu haguera pagat. Linton, a més, es va oferir a comprar les existències senceres del mercader al mateix preu, i l'oferta va ser refusada. Si li la venguera, va aclarir el mercader, es trobaria la resta del dia sense res que fer.

Capitalisme és el nom del sistema que fa ús del capital, usualment expressat en termes de diners, però que realment consistix en els béns de capital: els instruments de producció (fàbriques, tecnologia). Estos béns poden ser posseïts pels individus, els governs o grups d'individus.

En els inicis de la humanitat el sistema econòmic estava basat en l'autoproducció i en la reciprocitat. Posteriorment trobaríem diverses formes de redistribució centralitzada des d'un poder polític autoritari, bàsicament els imperis. L'intercanvi de mercat tenia un lloc residual. Es podia donar amb el bescanvi o amb l'aparició dels diners amb alguns productes que no es podia autoproduir, així com certes classes socials a alguns productes de luxe.

Amb la implantació i extensió del capitalisme, cada vegada més facetes de la vida de les persones passen pel mercat, entre elles, com ja hem dit, el treball. No obstant això, el sistema econòmic capitalista ha anat evolucionat des que es va implantar. Així, per exemple, des dels inicis de la revolució industrial, les profundes transformacions socials del qual són el germen de la Sociologia (com vam veure en el tema 1), fins a un capitalisme cada vegada més gerencial, deslocalitzat, financer i especulatiu. D'acord amb això els teòrics socials han tractat de reflectir este fet amb distintes expressions que anirien des de la de “postcapitalisme” de P. Drücker a la més recent de “capitalisme de ficció” de V. Verdú. També podríem dir que s'ha fet líquid o flexible, quan abans era rígid i burcràtic.

Sense entrar en el debat ideològic en estos moments, el sistema capitalista és eficient en la producció, però deficient en la distribució dels recursos. Usant, un símil, la idea del capitalisme és que si fem que la tortada siga cada vegada més gran, llavors més gent podrà entrar en el repartiment. El problema és que la ideologia capitalista no entra en qüestions de com s'està repartint la tortada actualment, és a dir, si ja hi ha tortada per a tots, però les regles existents no permeten (ni permetran) que hi haja tortada per a tots. En segon lloc, en quines condicions estan treballant i treballaran els que produïxen la tortada (no els que gestionen el repartiment, que cada vegada s'emporten més tros)? I, en tercer lloc, què passa amb el medi ambient. Ens va deixar sempre que fem la tortada més gran? Hi haurà recursos infinits per a continuar fent majors tortades? I en tot cas, quines factures vamos a haver de pagar-li al medi ambient pels nostres excessos productius?

En síntesi, podríem dir que les distintes ideologies actuals sobre el sistema econòmic giren entorn de les regles de funcionament del capital. El que pensen que les disfuncions del capitalisme (per exemple, la pobresa) es deu a la falta de llibertat absoluta de funcionament del capital. En segon lloc estarien els que pensen que l'Estat ha d'actuar com a àrbitre perquè no es produïsquen excessos o es trenque el camp de joc i, finalment, els que pensen que cal canviar de joc, açò és, de sistema.

* Identifica eixes formes de pensar dels que parla l'últim paràgraf amb el nom de diferents ideologies.

4. CANVIS LABORALS I PRODUCTIUS EN EL CAPITALISME CONTEMPORANI

El món del treball és una realitat molt àmplia i amb moltes facetes i ramificacions. Per a parlar dels canvis recents en el mercat i organització del treball es parla de dos èpoques o models de treball (fordisme i postfordisme) o també de models de capitalisme (keynesianisme i neoliberalisme). Encara que no hi ha acord sobre quines són les característiques de cada un d'ells, i inclús alguns no estan d'acord amb algun dels termes utilitzats, recorrerem a elles per a parlar dels canvis recents en el món del treball.

Estrictament l'etiqueta fordisme s'aplica a un sistema de producció en massa, encara que per extensió també s'usa per a referir-se al context social i econòmic en el que va tindre lloc. Amb el fordisme ens situem bàsicament en un poc més de la primera mitat del segle XX. Aproximadament entre la dècada de 1910 i la de 1970, encara que el seu auge es dona entre 1945 i 1973. Degut especialment a la situació generada amb la reconstrucció postbélica a Europa. En molts casos la producció es fa en grans factories, algunes de les quals concentren milers de treballadors, fet que afavorix la presència i força dels sindicats. Algunes característiques més es poden veure en el següent quadre.

Fordisme	Postfordisme
Concentració	
Rigidesa	
Producció en línia	
Producció en massa	
Maquinària específica i costosa	
Gran magatzematge	
Baixa qualificació de la ma d'obra	
Integració vertical	
Multinacionals	
Control físic per la màquina i el cap	

Força Estat i sindicats	
<p><i>*Tracta de completar l'altra par del quadre per oposició a la primera columna i tenint en compte també la realitat laboral i productiva (La solució la pot trobar a les transparències).</i></p>	

A partir de la segona Guerra mundial destaca el paper important exercit per l'Estat com regulador i mediador de les relacions laborals. El model de treball, sobretot en la gran i mitjana factoria, és la cadena de muntatge, que fa que el treball siga moltes vegades avorrit, monòton, poc gratificant, rutinari i deshumanitzant. De tot això ens sol vindre a la ment la imatge de Charles Chaplin en la seua pel·lícula *Temps moderns* en la cadena de muntatge. No obstant això, com a contrapartida oferix una alta seguretat en el treball, creixement dels salaris i del nivell de vida d'àmplies capes de la població, amb pràcticament plena ocupació. I en conseqüència una gran cohesió social. En este sentit els dos grans actors econòmics del sistema capitalista: el capital i el treball, es troben en equilibri de forces. Per la seua banda l'Estat fa el seu paper de mediador, afavorint esta situació l'existència de polítiques laborals i socials eficaços. Són dos dels elements bàsics del keynesianisme, junt amb la presència d'uns organismes financers internacionals.

No obstant això, a partir de la dècada dels setanta, amb la crisi del petroli, es va a iniciar un profund canvi en la majoria d'aspectes que configuraven la producció i les relacions laborals fins al moment. Transformacions que són d'índole tecnològica, organitzacional, regulativa, ideològica, així com de recomposició dels papers que exercien els principals actors socials. Estos i altres canvis s'han sintetitzat conceptualment de diverses maneres. Bé com hem fet a l'inici com un canvi d'una manera d'organització fordista a un postfordista, encara que el més correcte seria parlar d'un canvi d'una "norma d'ocupació estable" a una "norma d'ocupació flexible". Alguns parlen inclús d'un canvi de societat. D'una societat industrial a una postindustrial.

Com a causes que explicarien eixe canvi, es postulen diverses. Des que és un sistema de producció que només casa amb una sèrie de productes i no és motivador per als treballadors, a un canvi en l'estratègia d'acumulació del capitalisme, passant per la crisi fiscal de l'Estat o a les grandíssimes possibilitats que proporcionen les noves tecnologies de la informació i comunicació en el món del treball i la seua organització. Potser els dos conceptes més comuns relacionats amb este canvi siguen el flexibilitat i de precarització. El concepte de flexibilitat pot inclús subsumir al segon si ho prenem també en el sentit d'eliminació de rigideses (o desregulació).

Els canvis ocorreguts en el món del treball són diversos i estan interrelacionats uns amb altres. Pensem en el teletreball gràcies a les noves tecnologies de la informació i la comunicació. Té una dimensió tècnica i també una organitzacional, alhora que segurament també comportarà modalitats de contractació diferents. A més que suposa treball en el sector terciari, un sector en auge. Gran part del teletreball és exercit per dones. A continuació agruparem els canvis en unes poques dimensions i aspectes destacables.

El primer dels canvis que més ressalta és la reconfiguració dels sectors productius. El que més destaca és la progressiva pèrdua de pes de les ocupacions industrials a favor dels servicis. Com s'en pot veure a la taula que hi ha a continuació, en l'última dècada la població ocupada en el sector primari (4%) és baixíssima. És un poc major en el secundari (el sector industrial), i la major part es dona en el sector terciari. Part d'esta terciarització es deu a la introducció de les noves tecnologies de la informació i la comunicació. Però molts són activitats que no encaixen bé en la idea productiva de treball de produir un bé material o una mercaderia tangible.

Any/percentatges	Agrícola	Indústria	Serveis
1950	49	19	25
1970	25	26	37
1980	18	27	44
1990	11	23	54
2000	7	20	62
2004	5	18	64

Amb la Revolució industrial les innovacions tecnològiques com la màquina de vapor o els diferents telers van exercir un paper important en la transformació social i productiva. En l'actualitat les innovacions tecnològiques en el sector de la comunicació i la informació han creat un sector productiu (de programari i maquinari, i derivats), però sobretot han transformat la producció i l'organització industrial del treball de manera més radical inclús, a més de que han afavorit enormement la circulació de capital de manera global i instantània. Tot això repercuteix sobre el funcionament de l'economia, que ja no és un sistema integrat nacional, sinó internacionalment.

L'automatització de processos, per mitjà de robots industrials, per exemple, per un costat requereix de mà d'obra més qualificada per a crear-les, mantindre-les o reparar-

les, però permet també recórrer o inclús prescindir de mà d'obra poc o gens qualificada. La facilitat per a deslocalitzar la producció (a vegades internacionalment), bé de les instal·lacions, bé externalitzant o bé a través de la subcontractació és un efecte afegit de les tecnologies de la informació i la comunicació. Això trau al treballador de la fàbrica (o també es trau la fàbrica d'on estan els treballadors). Tot això amb la finalitat abaratir costos, però també de reduir la capacitat de mobilització dels treballadors.

A finals de l'Imperi Romà, i en el marc de la construcció de grans obres públiques, que constitueix una de les manifestacions tècniques pròpies dels grans imperis, Dioclecià (s. III) va rebutjar el projecte d'un dels seus enginyers que pretenia construir una màquina capaç d'alçar grans pesos en les construccions. L'emperador es va oposar, per una controvertida raó, a tal projecte tenint present que les noves màquines podien substituir els treballadors, en este cas als esclaus, deixant-los desocupats, en compte de facilitar simplement les seues tasques. Les seues paraules van ser les següents: "Deixa'm alimentar al poble baix".

* Debat a classe sobre si l'introducció de màquines i l'automatització dels processos productius lleven llocs de treball o no.

Un tercer aspecte destacable són els canvis en les formes de contractació de la força de treball, així com, en relació que això té amb la informalització del treball. En general se solen emprar termes com desregulació, flexibilitat, eliminació de rigideses. Des del sector empresarial es veu com l'única manera de competir en un sistema capitalista que és mundial. Hem parlat abans de la subcontractació, l'abaratiment de l'acomiadament, la proliferació de formes de contractació, de diferents tipus de jornades. Part d'això es tradueix en una pèrdua de drets i de seguretat. Això està d'acord amb el creixement del treball informal, és a dir, en el mercat negre, fora de les vies legals. La informalització del treball, especialment del treball submergit, que escapa a la legislació laboral i als registres estadístics, en el qual estan molts immigrants, però també població nacional. Actualment, a Espanya este sector representa el 22% del PIB.

En conjunt podríem assenyalar cap a quatre fenòmens en relació amb les condicions de treball:

- Incertesa sobre la continuïtat en el treball
- Insuficiència dels ingressos
- Condicions de treball negatives
- Insuficiència de protecció social (legal i col·lectiva)

Sennett, a qui ja hem mencionat, per la seua banda, expressa este impacte sobre les identitats individuals i col·lectives, advertint que ens deixa sense possibilitat d'un projecte biogràfic.

En Quart lloc, destaca un profund canvi ideològic respecte de l'ètica del treball, i cap als principals actors: l'empresari, els gestors, els treballadors i els sindicats. El fet d'augmentar la desocupació i la precarització (baixos salaris, males condicions) implica que cal persones que no poden accedir i de treballar de manera contínua, la qual cosa implica no gaudir de les recompenses de l'ètica del treball. Açò suposa posar en dubte l'ètica del treball burgesa, predominant en els últims segles.

Així mateix hi ha una sobrevaloració de les activitats de gestió empresarial i d'emprededuria, considerades ara com la panacea a tots els problemes que giren al voltant del treball i el sistema econòmic. Junt amb això, augmenta el qüestionament deslegitimació i caricaturització del paper dels sindicats, així com una desmobilització i un descens del nombre d'afiliacions.

Un aspecte que també destaca en l'estructura ocupacional és la incorporació de la dona al treball remunerat i amb això la revaloració del treball domèstic, en part perquè este és repartit més equitativament i en part perquè entre en el mercat, encara que siga de manera informal. En general del treball de les dones destaquen les altes taxes de desocupació femenina, la doble segregació laboral i la doble jornada.

Per "segregació vertical" s'entén les dificultats clares d'accés de les dones a alts càrrecs directius i de gestió en empreses públiques i privades, a pesar de no existir cap impediment legal per a això. Per segregació horitzontal s'entén la concentració de les dones en determinades ocupacions o treballs, els quals, socialment es considera pròpiament femenins. Finalment la "doble jornada" o "doble presència" es referix al fet que una vegada incorporades al treball assalariat, la dona ha de compaginar este amb el treball domèstic en la llar. La incorporació de la dona al mercat de treball no ha anat a penes acompanyada pels compromisos dels barons en les tasques domèstiques que podrien afavorir a les dones una millor conciliació de la vida laboral i familiar, amb les repercussions que això té i dels quals ja vam tractar en el tema de les famílies.

5. ACTORS SOCIALS: ELS SINDICATS

Un dels actors socials col·lectius centrals en el sistema econòmic i en la producció són els sindicats, en tant que organitzacions que representen i defenen els interessos dels treballadors, que individualment a penes tenen força enfront de l'ocupador. Però l'aconsegueixen unint-se per a aconseguir millores salarials i laborals. De l'altre costat, ens trobaríem a la patronal, com a associació dels empresaris. Ambdós parts són reflex del conflicte en el capitalisme, un conflicte que ja no és obert, sinó que s'ha

institucionalitzat en diverses formes, entre elles, la negociació col·lectiva.

La majoria dels sindicats, encara que no tots, poden integrar-se en el moviment obrer. De fet són la punta de llança d'aquest. El moviment obrer és una de les manifestacions clàssiques de “moviment social”. Una caracterització de moviment social pot ser la següent:

El concepte de moviment social es referix a una forma d'acció col·lectiva 1) que apel·la a la solidaritat per a promoure o impedir canvis socials; 2) l'existència de la qual és en si mateixa una forma de percebre la realitat, ja que torna controvertit un aspecte d'esta que abans era acceptat com a normatiu; 3) que implica una ruptura dels límits del sistema de normes i relacions socials en què es desenrotlla la seua acció; 4) que té capacitat per a produir noves normes i legitimacions en la societat. (E. Laraña 1999: 126-17.)

En tant que formes d'acció col·lectiva, els moviments socials no són exclusius de la modernitat, encara que tinguen molt de moderns. La llibertat d'associació i la consciència sobre les relacions socials en el marc del naixement de l'Estat i les revolucions industrial i francesa són factors bàsics per al seu desenrotllament (Cucó 1991).

No obstant això, dins del període contemporani, cal distingir dos moments diferenciats del seu desenrotllament. Respectivament, la primera i la segona modernitat, anomenada també “modernitat tardana” o “postmodernitat”. L'etiqueta “nou moviment social” s'empra per a referir-se expressament als moviments socials propis de la segona modernitat. Cada un d'estos dos moments tindria els seus moviments socials característics, sense que per això existisca una contraposició o una discontinuïtat clares entre ambdós. La raó bàsica per a distingir entre els uns i els altres consistix “en la profunda transformació de la societat moderna, que ha abandonat definitivament el seu estat de desenrotllament industrial per a convertir-se en una societat postindustrial, postfordista i postmoderna” (Laiz 2002:54).

Entre els moviments socials de la primera modernitat destaca el moviment obrer. Els exemples més representatius de la segona serien el moviment pels drets civils, l'hippie, l'estudiantil, l'ecologista, el pacifista o el feminista, per citar els casos més coneguts. Sense entrar en detall, es pot caracteritzar l'element diferencial entre uns moviments socials i altres consistix parlant del pas “de la ideologia a la identitat”, tal com fan Laraña i Gusfield (1994). Açò és, es passaria d'uns moviments centrats en conflictes que giren al voltant del binomi capital-treball, i en els que amb la seua actuació el que es persegueix és incrementar el benestar material i la seguretat econòmica, a altres que es mobilitzen per una pluralitat de valors culturals i simbòlics, sintetitzats, per exemple, en la demanda de major qualitat de vida i en l'autoexpressió.

LES QÜESTIONS

1. Definix el concepte "ethos del treball" i explica en què consistix l'ethos burgés del treball.
2. Relaciona treball i classe social.
3. El treball voluntari, en una ONG, per exemple, seria oci o treball? Justifica la teua resposta desenrotllant els conceptes principals del tema corresponent. (No es tracta d'exposar opinions personals).
4. Exposa les principals transformacions de les cinc últimes dècades en el mercat de treball en la societat espanyola.
5. Explica en què consistix la segregació horitzontal i vertical en el treball de les dones.
6. Llig i comenta els diferents aspectes que veues en el següent text:

"La tuberculosis era especial enemiga de las trabajadoras de encajes, que desde la infancia se veían obligadas a llevar fuertes tablas de madera en el interior de sus corsés para evitar que se les destrozara la espalda durante las largas horas que pasaban encorvadas sobre su trabajo. Esto les deformaba el esternón, las costillas y la cavidad torácica, de forma que las mujeres jóvenes eran especialmente vulnerables a todas las enfermedades respiratorias, pero por encima de todo, a la tuberculosis, que las iba consumiendo paulatinamente. Este perjuicio industrial que a largo plazo convertía a las mujeres jóvenes en 'viejas, decrepitas, deformes e incapacitadas para trabajar a los cuarenta' era sólo uno de los muchos males que las mujeres de las fábricas tenían que afrontar [...] El trabajo de la fábrica era mucho mejor que el de las minas de carbón que, sin duda, era la forma de trabajo más peligrosa que se exigía de las mujeres de la época. Para un observador desprevenido, el espectáculo de las mujeres que trabajaban en la mina no difería mucho de una escena sacada del mismísimo infierno [...]: "Encadenadas, atadas con correas y enganchadas como perros a carretillas, negras, empapadas de sudor y medio desnudas, arrastrándose sobre sus manos y pies y tirando de pesadas cargas" (Rosalind Miles, *La mujer en la historia del mundo*, Barcelona, Civilización Ediciones, 1989, p. 190).

REFERÈNCIES BIBLIGRÀFIQUES

CUCÓ J. (1991) *El quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. Valencia, Alfons el Magnànim.

FINKEL, L. (1994) *La organización social del trabajo*. Madrid, Pirámide.

GIDDENS, A (2006): *Sociología*. Madrid, Alianza.5ª ed.

GINER, S. (2000) *Sociologia*. Barcelona, Ed. 62.

LAIZ, C. (2002): “Los movimientos reivindicativos clásicos. El movimiento obrero”, en P. Román y J. Ferri (eds.) (2002), pp. 45-85.

LARAÑA, E. y J. GUSFIELD (eds.) (1994): *Los nuevos movimientos sociales. De la ideología a la identidad*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.

ROMÁN, P. y J. FERRI (eds.) (2002): *Los movimientos sociales*. Madrid; Consejo de la Juventud de España.

SANTOS ORTEGA, A. y M. POVEDA (2001) *Trabajo, empleo y cambio social*. Valencia, Tirant.

SENNET, R. (1998), *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona, Anagrama, pp.103). Barcelona, Anagrama.

WATSON, T. (1987), *Trabajo y Sociedad. Manual introductorio a la sociología del trabajo, industrial y de la empresa*. Hacer. Barcelona.